

Антонова О.Є. Вплив полікультурного середовища на розвиток обдарованості майбутніх педагогів // Проблеми освіти: Збірник наукових праць. – Вип. 82. – Вінниця-Київ, 2015. – С. 27-32.

УДК 378. 147 – 056. 45

*О.Є. Антонова, д.пед.н., професор,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

ВПЛИВ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ОБДАРОВАНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

В статье определено значение поликультурной образовательной среды высшего учебного заведения в развитии способностей и одаренности будущих педагогов. Предложена модель развития одаренности студентов, существенным компонентом которой является поликультурная развивающая образовательная среда.

Ключевые слова: *среда, образовательная среда, поликультурная образовательная среда.*

In the article the value of educational environment of higher educational establishment is certain in development of capabilities and gift of students. The author model of gift the substantial component of which is a developing educational environment is offered.

Keywords: *environment, educational environment, multicultural learning environment.*

На думку багатьох дослідників, елементи творчості містяться в будь-якій людській діяльності. Вони дозволяють сучасній людині легше оволодівати новими видами діяльності шляхом переносу творчих стратегій. При цьому накопичується творчий потенціал, готовий розкритися за умови створення суспільних умов для цього, оскільки це *саморегульований, синергетичний процес*. Однак для підвищення його ефективності варто у кожній людині накопичувати творчий потенціал. Навіть у тих випадках, коли творчі потенціали окремих людей не реалізуються у творчі досягнення, вони створюють підґрунтя для цих досягнень. До того ж наявність творчих здібностей, і навіть невеликих творчих досягнень, у окремих людей створює культурне поле, де кожна людина почуває себе психологічно комфортно [11, с. 123-124].

Важливим аспектом розробки проблеми навчання обдарованих дітей та молоді є *визначення педагогічних умов*, які сприяють реалізації можливостей особистості. У цьому контексті Н.В. Теличко виділяє два чинники, які здійснюють вирішальний вплив на забезпечення розвитку обдарованості: *генетичний* (успадковані задатки) та *соціальний* (навчання, виховання, довкілля). При цьому вона зазначає, що генетичний фактор виступає

необхідною, а соціальний – достатньою умовою для забезпечення ефективного розвитку особистісних задатків кожного учня [17, с. 9].

Виявленню та розвитку потенційних творчих можливостей дитини, на думку В.І. Доротюк, сприяють соціальне середовище, створення умов для розвитку творчості [9, с. 8]. Особливої уваги визначенню умов середовища, які сприяють виявленню творчих потенцій людини, приділяє й О.В. Бобир. Зокрема нею зазначається на ефективності таких підходів як створення проблемних ситуацій, ситуацій розвивального дискомфорту, розв'язування творчих завдань тощо [3, с. 9].

Л. Попова доповнює сучасні моделі й теорії обдарованості поняттям «довкілля». Вона зазначає, що для прояву, розвитку й реалізації обдарованості істотне значення має те, в яких культурно-освітніх умовах живе дитина, яка емоційна атмосфера найближчого оточення, чи є спеціальні навчальні програми. Не останню роль відіграє й матеріальний бік середовища, тобто якість харчування, екологічні характеристики оточення, чи є у суспільстві попит на видатні досягнення [14]. Тому модель середовища вона представляє у вигляді ряду компонентів:

- *держава* – основне завдання у державній політиці є пошук, навчання, виховання обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, захист талантів;

- *родина*, яка має принципове значення для розвитку обдарованості: висока цінність освіти, причому дуже часто освіченими є самі батьки; підвищена увага до дитини порівняно з іншими сім'ями (дуже часто у надзвичайно обдарованих дітей батьки літнього віку, для яких дитина єдиний сенс життя. Ще частіше надзвичайно обдаровані діти – єдині діти у родині); у багатьох випадках саме батьки починають навчати обдаровану дитину, і досить часто хто-небудь з них на довгі роки стає справжнім наставником (ментором) своєї дитини; певна дітоцентричність сім'ї обдарованої дитини, фанатичне бажання батьків розвинути здібності дитини має у деяких випадках і свої негативні сторони. Так, у цих сім'ях спостерігається певна ліберальна позиція відносно деяких побутових і соціальних навичок; немає нічого дивного в тому, що батьки цих дітей виявляють особливу увагу до шкільного навчання дитини, вибираючи своїй дитині підручники чи додаткову літературу і радячись з учителем, як їх краще вивчати [14];

- *засоби масової інформації* – задовольняють пізнавальні інтереси та потреби обдарованих учнів;

- *позакласні та позашкільні заклади* – сприяють розвитку здібностей відповідно до інтересів та нахилів дітей;

- *навчальні заклади (школа)* – з метою розвитку здібностей, обдарувань і таланту дітей створюються профільні класи (з поглибленим вивченням навчальних предметів), спеціалізовані школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, навчальні програми [14].

Як бачимо, роль одного із визначних чинників в освіті та вихованні людини належить середовищу, що усвідомлювалося і осмислювалося дослідниками завжди. Навчання і виховання через особливу організацію

оточення тих, хто отримує освіту, розглядається Б.М. Бім-Бадом [2] в якості одного з найбільш ефективних принципів педагогіки. Людина змінюється в середовищі і за допомогою середовища. Характер освітнього середовища визначається цілями освіти, які формуються відповідно до зовнішніх вимог до сучасних освітніх інститутів і установ. Освітнє середовище, у свою чергу, «висуває» певні вимоги до освітнього процесу – внутрішні вимоги. Відтак, будь-яке освітнє середовище має постійно змінюватися відповідно до зовнішніх і внутрішніх вимог [5].

Середовище можна визначити як суспільні, матеріальні і духовні умови, які оточують людину, забезпечуючи її існування, формування і діяльність. Так М.Я. Басов [1] визначає середовище як цілісну систему впливів на людину. Системний характер соціального середовища визначається взаємозв'язками і взаємовідносинами його суб'єктів у процесі діяльності. Ці ідеї отримали свій розвиток в культурно-історичній теорії Л.С. Виготського [6].

На думку В.А. Ясвіна, під освітнім середовищем (або середовищем освіти) слід розуміти «систему впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні» [19]. У свою чергу Н.В.Щиголева уточнює, що середовище – це той соціальний простір, що оточує людину, зона безпосередньої активності індивіду, його найближчого розвитку і дії.

Будь-яка освітня установа являє собою самоорганізовану систему, яка накопичує і використовує свій досвід, свою культуру, як індивідуальний конструкт кожного учасника освітнього середовища, так і всього освітнього закладу в цілому [4]. При цьому середовище кожного освітнього закладу являє собою перетин взаємодіючих субкультур (різновікових, різнопрофільних, різносоціальних і т.і.) як структурних одиниць культури, отже, вона може бути розглянута як полікультурна

А.І. Богданова зазначає, що полікультурне освітнє середовище сприяє успішній інтеграції особистості у національну та світову культуру, формує як власне етнічну так і загальнонаціональну самосвідомість індивіда. Багатокультурне середовище формує багатокультурну особистість, зовсім іншу, більш гармонійну форму існування сучасної людини, допомагає їй знайти своє місце в системі взаємозв'язків на соціальному, культурному, економічному та інших рівнях [4]. Дослідниця наполягає на необхідності створення сучасного полікультурного освітнього середовища як просторово-часової організації об'єктивного світу, яке будучи зовнішнім відносно суб'єкта, суттєво впливає на його стан і розвиток, а також забезпечує різноманітні можливості для всебічного особистісного вдосконалення [4].

І. Петрова стверджує, що полікультурне освітнє середовище створює сприятливі умови для повної особистісної самореалізації представника будь-якої культури і національності. Соціально-педагогічне середовище постає як сукупність відносин між усіма суб'єктами, що забезпечують і реалізують функцію освіти відповідно до соціально значущих цілей і надають безпосередній чи опосередкований вплив на формування особистості [13].

Полікультурне навчально-виховне середовище ВНЗ являє собою «духовно насичену атмосферу ділових і міжособистісних контактів, що зумовлює світогляд, стиль мислення й поведінки включених у неї суб'єктів і стимулює в них потребу долучення до загальнонаціональних і загальнолюдських духовних цінностей; установа з багатокультурним контингентом, що включає різновіковий, багатонаціональний і різноконфесіональний професорсько-викладацький і студентський склад, покликана задовольнити освітні, соціокультурні й адаптивні потреби студентів» [7]. Полікультурне освітнє середовище, на думку Л. Лур'є, «покликано зберегти в собі дві тенденції, важливі для повноцінного розвитку особистості: усвідомлення національної культури свого народу й прагнення увійти із цією культурою у світовий цивілізаційний процес» [10].

Основними характеристиками полікультурного освітнього середовища, на думку дослідників Л. Бережної, Н. Боритко, Г. Волкова, є орієнтація на гуманістичні цінності в розвитку індивідуальності кожного студента; – захист прав особистості на освіту; забезпечення свободи вибору освітнього шляху для всіх студентів; формування в студентів готовності до збереження й відтворення культури; розкриття творчого потенціалу суб'єктів освітнього процесу [18].

До структурних компонентів полікультурного навчально-виховного середовища ВНЗ дослідники відносять такі:

- *просторово-семантичний компонент*, спрямований на задоволення й розвиток пізнавальних, культурно-освітніх потреб суб'єктів навчально-виховного процесу, розвиток їхнього творчого потенціалу в галузі інтересів, пов'язаних з полікультурами;
- *комунікативно-організаційний компонент*, що передбачає формування позитивного соціально-психологічного клімату, доброзичливої атмосфери й взаємної відповідальності, що сприяють саморозвитку особистості й розширенню досвіду в міжетнічній взаємодії;
- *змістовно-методичний компонент*, що враховує особливості полікультурної освіти, її основні ідеї й напрямки.

Основними функціями полікультурного навчально-виховного середовища є:

- полікультурна освіта (знайомство не тільки зі своєю національною культурою, але й з культурами інших народів світу);
- ціннісно-орієнтаційна функція (формування системи ціннісних орієнтацій і відносин у процесі міжетнічної взаємодії);
- функція полікультурного самозбереження (дає можливість зберігати й охороняти свою індивідуальність, розібратися у своїх етнопсихологічних і полікультурних особливостях);
- функція соціальної адаптації (забезпечує виховання громадянина, що опікується про збереження цілісності своєї держави, а також ефективно пристосовування студентів до умов життя в сучасному полікультурному суспільстві);

- креативна функція (сприяє реалізації творчого потенціалу особистості через розвиток як пізнавальної, так і соціальної активності) [10].

Сучасні досягнення практичної педагогіки доводять, що створення певного соціокультурного середовища в навчальному закладі стимулює розвиток особистості, дозволяє задовольнити пізнавальні запити студентів та вирішити проблему розвитку креативності обдарованих молоді [12].

Розвиток здібностей та обдарувань учнів (студентів) потребує створення в освітньому закладі певних умов, які полегшують виявлення та підтримку обдарованої молоді; сприяють розвитку та реалізації її здібностей; стимулюють творчу роботи учнів (студентів) та вчителів (викладачів); активізують навчально-пізнавальну діяльність молоді тощо. Саме тому, на думку Г.С. Сазоненко [16, с. 232-233], сьогодні, як ніколи, гостро стоїть завдання створення нового *освітнього простору*, в якому дитина може розвивати власні здібності й обдарування, реалізувати життєву компетентність у професійній та соціальній діяльності. Освітній простір – це простір спільного буття, перетворений усіма суб'єктами виховання у чинник інтегративного впливу на процес розвитку і самореалізації особистості. При цьому полікультурно-освітній простір виступає як розвиваюча цілісність, структурні компоненти якого використовуються суб'єктами освітнього процесу для засвоєння і трансляції гуманістичних цінностей.

Однак, як зазначає Р.М. Ніколаєвська, само по собі полікультурне середовище не гарантує розвитку. Воно можливе лише тоді, коли в фокусі уваги педагога з'являться глибокі особистісні зміни, які можуть виникати під впливом різних факторів полікультурного простору. Перетворення оточуючої студента дійсності на середовище, що здатне впливати на особистість, стає пріоритетним педагогічним завданням [12].

Проектування освітнього простору спрямоване на розв'язання трьох стратегічних завдань, зокрема на організацію умов і можливостей для ефективного розвитку і саморозвитку особистості; створення умов і визначення пріоритетів для навчальної, самоосвітньої діяльності учня (студента), реалізації індивідуальної освітньої траєкторії; організацію умов і можливостей для формування життєвої компетентності вихованця [16, с. 232-233].

Розвиток обдарованості майбутнього спеціаліста, зокрема вчителя, потребує створення у ВНЗ цілісної, самокерованої системи, яка передбачала б виявлення та підтримку обдарованої молоді; розвиток та реалізацію її здібностей; стимулювання творчої роботи студентів та викладачів; активізацію навчально-пізнавальної діяльності молоді на основі створення у навчальному закладі відповідного освітнього середовища. Готуючись до творчої педагогічної діяльності за умов спеціально розроблених методик шляхом переносу творчих стратегій майбутні вчителі накопичують творчий потенціал, готовий розкритися у процесі практичної педагогічної діяльності.

Розроблена нами методика навчання педагогічно обдарованих студентів ґрунтується на підходах до розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога, розроблених П.Є. Решетніковим [15] на основі теоретичних

положень Є.О. Клімова (адаптація, компенсація, корекція). Ключовими умовами *ефективності* методики є такі:

Цілеспрямована організація формуючого освітнього середовища. Основою виступає навчально-професійна діяльність студентів. Майбутні вчителі залучаються до різноманітності відносин, пов'язаних із професійною діяльністю. Цьому сприяє використання таких форм та методів організації навчальної діяльності як ділові та рольові ігри, методи мікрОВикладання та моделювання фрагментів виховних проєктів, навчальні конференції, методичні семінари, лекції-діалоги, різноманітні конкурси (конкурс педагогічних талантів, виставка-ярмарок «Своїми руками», аукціон педагогічних ідей, захист творчих проєктів), самостійна робота студентів по написанню рефератів, доповідей, наукових статей, пошуковий і дослідницький підходи до засвоєння знань, умінь та навичок, педагогічні практики тощо. Тривале залучення майбутніх учителів шляхом моделювання до реальної професійно-педагогічної діяльності сприяє їх адаптації до умов та вимог майбутньої професії, демонструє сильні й слабкі сторони особистості, сприяє реалізації творчого потенціалу.

Найважливішою умовою реалізації полікультурної освіти є використання потенціалів полікультурного навчально-виховного середовища й соціокультурного оточення з метою взаємозбагачення, взаєморозуміння суб'єктів освітнього процесу, задоволення пізнавальних, культурних, освітніх інтересів і потреб студентів, виховання їх у дусі миру.

Полікультурний потенціал окремих предметів базується на можливості посилення аспектів полікультурного виховання й формування полікультурної компетентності в змісті навчального матеріалу, яке забезпечує успішний розв'язок поставлених завдань: зв'язок досліджуваного матеріалу з життям, майбутніми особистими й професійними планами студента. Відбір змісту навчального матеріалу повинен здійснюватися на основі акцентування уваги на ціннісних і моральних аспектах, що становлять полікультурну компетентність. При розв'язку навчальних завдань необхідно залучати матеріали, факти історичної й культурної спадщини своєї країни, регіону. При вивченні предмета необхідно використовувати краєзнавчий матеріал, урахувувати місцеві традиції й культурні цінності.

Студенти повинні залучатися до обговорення й вирішення актуальних проблем світу, країни, місцевих проблем у процесі вивчення окремих тем і всього навчального матеріалу. *Полікультурний потенціал навчального процесу* має яскраво виражену соціальну спрямованість, обумовлену такими складовими: культура управління системою функціонування полікультурного освітнього середовища з формування полікультурної компетентності. Важливою є технологічна оснащеність освітнього процесу формування полікультурної компетентності, а також атмосфера занять, їхня організаційна й методична форма [7].

Таким чином, успішність розвитку обдарованості студентів у вищому педагогічному навчальному закладі забезпечуються рядом умов та врахуванням таких чинників: урахування спадкових даних; створення у ВНЗ

розвивального середовища; організація цілеспрямованого виховного впливу; включення майбутніх учителів до педагогічної діяльності; вплив на розвиток емоційно-вольової сфери студентів; формування відповідної системи цінностей майбутнього педагога; розробка психологічного та методичного супроводу обдарованої особистості; надання всебічної допомоги у виявленні домінуючих здібностей та розвитку схильностей; створення системи стимулювання творчості студентської молоді.

Література:

1. Басов М.Я. Общие основы педологии. – СПб.: Алетея, 2007. – 776 с.
2. Бим-Бад Б.М. Обучение и воспитание через непосредственную среду: теория и практика // Труды кафедры педагогики, истории образования и педагогической антропологии Университета РАО. – 2001. – №3. – С. 28, 48.
3. Бобир О.В. Особистісні характеристики юнацтва з різними формами обдарованості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.В. Бобир. – Харків, 2005. – 22 с.
4. Богданова А.И. Поликультурная образовательная среда // Современные наукоемкие технологии. – 2011. – № 1 – С. 113-115 URL : www.rae.ru/snt/?section=content&op=show_article&article_id=6731 (дата обращения: 30.01.2015)
5. Войнова Н.А. Формирование ИКТ-компетентности учащихся начального профессионального образования в образовательной среде учебного заведения. Дисс. на соиск. степени к.пед.наук. СФУ. – Красноярск, 2009. – 198 с.
6. Выготский Л.С. Психология развития личности. – М.: Смысл, 2005. – 1136 с.
7. Грива О.А. Соціально-педагогічна модель формування толерантності у дітей та молоді в полікультурному суспільстві / О.А. Грива // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ-Житомир : вид-во ЖДУ, 2004. – Кн. 1. – С. 46-52.
8. Довгополова Я.В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : дис... канд. пед. наук : 13.00.05 / Довгополова Я.В. – Луганськ : Б.в., 2007. – 206 с., с. 112.
9. Доротюк В.І. Діагностика індивідуальних відмінностей учнів загальноосвітньої школи при комплектуванні профільних класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В.І. Доротюк. – Київ, 2001. – 17 с.
10. Лурье Л.И. Моделирование региональных образовательных систем: учеб. / Л.И. Лурье. – М. : Гардарики, 2006. – 287 с.
11. Музика О.Л. Творчість з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу // Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення освітньої практики в системі післядипломної педагогічної освіти: наук.-метод. зб. / За ред. М.М. Забродського. – Київ-Житомир: ЖОІППО, 2006. – С. 118-126.

12. Ніколаєвська Р.М. Роль полікультурного освітнього збагаченого середовища в формуванні творчої особистості : Електронний ресурс : режим доступу : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp4/vyhovanna/nikolaevska.pdf
13. Петрова И. Поликультурный подход при организации работы с родителями в дошкольном учреждении : Електронний ресурс : режим доступу : <http://www.moi-detsad.ru/konsultac357.html>
14. Попова Л. Основні уявлення про обдарованість // Завуч. – 2003. – №17-18. – С.4-6.
15. Решетников П.Е. Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей: рождение мастера: кн. для преподават. высш. и средн. пед. учеб. заведений. – М.: Владос, 2000. – 304 с.
16. Сазоненко Г.С. Педагогіка успіху (досвід становлення акмеологічної системи ліцею). – К.: Гнозис, 2004. – 684 с.
17. Теличко Н.В. Організація навчання обдарованих молодших школярів у США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка історія педагогіки» / Н.В. Теличко. – Івано-Франківськ, 2005. – 21 с.
18. Щербакова А.В. Створення полікультурного навчально-виховного середовища як педагогічна умова формування полікультурної компетентності студентів-медиків // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 6 (59). – 2013. – С. 243-251, с. 245.
19. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. ЦКФЛ РАО, 1997. – 248 с.